

ZAXIRIDDIN MUXAMMAD BOBUR DAVRIDA FARG'ONA DAVLATINING IJTIMOYIY, IQTISODIY VA SIYOSIY HAYOTI

Umarov Najmiddin Maxamatali o'g'li

Andijon Davlat Universiteti Tarix yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zaxiriddin Muxammad Bobur davrida Farg'ona davlatining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayoti va o'sha davrdagi voqealar tasvirlangan:

Kalit so'zlar: Farg'ona viloyati, Davan davlati, Ershi, Mingtepa, Amir Temur, Umarshayx, Abu Said, Shayboniylar.

Zahiriddin Muhammad Bobur yosh bo'lganligi sababli yurtni suyukli onasi Qutlug'nigorxonim va ishonchli beklardan Hojiqozi yordamida boshqaradi.

Temuriylar sulolasining inqirozga uchrashi va jumladan, Farg'onada Bobur hukmronligi tiklanmaganligi sababi bir boshga qo'shilolmay uzoq davom etgan feodal tarqoqlik bo'ldi. XV asr oxiri XVI asr boshidagi Farg'ona tarixi feodal yer-mulk egalariining dam u, dam bu joyida o't olgan o'zaro tinimsiz urushlari, u yoki bu lashkarboshi amirning hokimiyat uchun, afsuski, boylik uchun, yurtda o'z siyosiy mavqeini oshirish uchun olib brogan kurashlari tarixidan iboratdir. Biroq, Farg'ona mulkining hukmdori bo'lmish yosh Bobur dushmanlarga keskin zarba berish, mamlakatda kuchli hokimiyat o'rnatish uchun yetarli kuch-qudratga ega emas edi. Bobur separatizmga, ya'ni birlashishdan qochishga intilayotgan hudbin, g'alamis kuchlarga zarba berish, temuriy, amir va amirzodalarning mulk, boylik talashib o'zaro olib borayotgan urushlarning to'xtashiga, o'lkada tinchlik o'rnatishga ko'p urindi. Ammo bu ulkan tarixiy vazifani bajarishda yolg'izlik qilib qoldi. Buning uchun unda moddiy quvvat ham, harbiy-siyosiy qudrat ham yetarli emas edi. Bular ustida o'ylar ekanmiz, shunday xulosaga kelish mumkin: Birinchidan, Bobur doimiy qo'shinga ega emas edi. Tang holatlarda u faqat o'zining oz sonli shaxsiy navkarlariga suyanar va yollanma tarzda xizmat qilayotgan mo'g'ul qo'shinlariga murojaat etardi. Biroq mo'g'ullar ishonchli emas edi, ular qo'lga kiritgan tuman va shaharlarni talashga moyil edilar. Bobur esa bunga yo'l qo'ymasdi. Ikkinchidan, Bobur ikki yo'nalishda: ham mahalliy feodallarga, ham shayboniylarga qarshi kurash olib borishga majbur bo'lgan paytlarda Farg'onaning iqtisodiy holati yomon ahvolda edi. O'zaro bo'lib turgan ichki g'alayonlar qishloq xo'jaligida mehnat qilayotganlar sonini kamayib ketishiga olib keldi. Qishloqlarda oziq-ovqat yetishmas, ko'pincha ochlik hukmronlik qilardi. Mahalliy feodallar, o'zboshimcha hokimlar tomonidan joriy etilgan katta-katta soliq tizimi og'irligidan dehqonchilik qilayotganlarning ekin yerlarini tashlab ketib qolishlariga sabab bo'ldi.

Boburning Farg'onadagi davri Amir Temur tomonidan tatar-mo'g'ul

istilosining ayanchli oqibatlarini bartaraf etilgach boshlangan iqtisodiy va madaniy yuksalish davri tugallanib, soʻngra boshlangan feodal boʻlinishlarning oʻsishi va rivojlanishi bilan harakterlidir. Shayboniylar istilosi bu boʻlinishlarni vaqtincha toʻxtatdi. Biroq, birlashish uzoq davom etmadi va Oʻrta Osiyoda yagona davlat oʻrniga uchta mustaqil feodal davlati, jumladan Fargʻona vodiysida boʻlajak Qoʻqon xonligining tashkil topishi uchun iqtisodiy va siyosiy muhit yuzaga keldiki, buning tarixiy oqibati yaxshilikka olib kelmadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur davrida Fargʻona viloyatining ahvoli ana shunday ogʻir kechdi. Shunday boʻlsa-da u jahonga mashhur “Bobrunoma” asarida ushbu viloyatni juda chiroyli tasvirlaydi.

“Fargʻona viloyati beshinchi iqlimdindir... Sharqi Qashqar, gʻarbi Samarqand, janubi Badaxshonning sarhadi togʻlar, shimolida agarchi burun shaharlar bor ekandur... Muhtasar viloyatdur, oshliq va mevasi farovon”. Darhaqiqat, Oʻrta osiyo javohiri deb nom olgan Fargʻona vodiysi Sirdaryo yuqori oqimida joylashgan yirik dehqonchilik va sanoat rayonlaridan biri hisoblanadi. Vodiy jugʻrofiy jihatdan togʻlar orasida joylashgan havzadir. Shimol, shimoli-gʻarb tomonlardan Qurama, Chotqol. Janubdan Turkiston, Oloy togʻ tizmalari oʻrab turadi. Garbda esa havza torayib Mirzachoʻl bilan tutashib ketadi. Vodiy maʼmuriy jihatdan uch jumhuriyat: Oʻzbekiston, Qirgʻiziston, Tojikiston oʻrtasida boʻlingan. Asosan oʻzbeklar, tojiklar, qirgʻizlar yashaydi.

Fargʻona mulkiga kirgan 8 ta shahar: Andijon, Axxi, Koson, Oʻsh, Konibodom, Isfara, Margʻilon, Xoʻjand Bobur Miro ixtiyoriga oʻtgan. Fargʻona hukmdorining yozgi qarorgohi boʻlmish Axxi shahri (Namangan viloyati Toʻraqoʻrgʻon tumaniga qarashli hozirgi Axxi vayronalari) Sirdaryoning oʻng qirgʻogʻida edi. Fargʻonaning poytaxti Andijon oʻsha paytda vodiyning asosiy shahri boʻlib, mustahkam qalʼa devorlari bilan oʻralgan edi. Bobur tarifida shaharning uchta darvozasi boʻlib, asosiy darvozasi janubdagi hokan darvozasi edi.

Qadim Fargʻona vodiysi hududi Baqtriya, Soʻgʻd, Xorazm kabi yirik tarixiy madaniy oʻchoqlardan biri boʻlgan. Vodiyga atrof dan nazar solsangiz toʻrt tarafi oʻralganiga va qoʻshnilardan bir qadar ajralib turganga oʻxshaydi. Bir jihatdan Fargʻona oʻziga xos madaniyatga ega ham. Ammo bu bilan vodiy qoʻshni voha va regionlardan ajralib qolgan ekanda deb xulosa chiqarmaslik kerak. Oʻz navbatida Fargʻona qoʻshni yurtlar bilan qadimdan yaxshi qoʻshnichilik aloqalari qilib kelgan. Ularning moddiy madaniyatidagi baʼzi elementlarini olish bilan birga qoʻshnilariga ham oʻz taʼsirini oʻtkazgan. Ushbu oʻzaro taʼsirni vodiya 100 yildan ortiq davr mobaynida olib borilayotgan arxeologik qidiruv ishlari yaqqol koʻrsatib turibdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur oʻzining qarama-qarshilikli, murakkab va qisqa hayotida anchagina asarlar yozgan boʻlsada, ularning hammasi bizgacha yetib kelmagan. Boburdan qolgan ijodiy merosining eng muhim va eng yirigi Oʻrta Osiyo,

Afg'oniston, Hindiston va Eron xalqlari tarixi va geografiyasi, etnografiyasiga oid nodir va qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan va o'sha davr o'zbek klassik adabiyotida va adabiy tilning yorqin namunasi bo'lgan "Boburnoma" asaridir. Bu asarda go'zal va maftunkor Farg'ona vodiysi mahorat bilan tasvirlangan.

Kichik viloyatdir, g'alla va mevasi farovon. Tevarak-atrofi tog'lar bilan o'ralgan. G'arbiy tarafida, ya'ni Samarqand va Xo'jand tomonda tog' yo'q. Ushbu yoqdan boshqa hech bir tomondan qishda dushman kela olmas. Sayhun daryosi Xo'jand suvi tomonda mashhur, u sharq-u shimol tarafdan kelib, viloyatning ichi bilan o'tib g'arb sari oqadi: xo'jandning shimoli va Fanokatning (hozir Shohruxiya sifatida mashhur) janubiy tarafidan o'tib, yana shimolga burilib, Turkiston sari boradi. Turkistondan ancha quyiroqda bu daryo butunlay qumga singib ketadi, bironta daryoga qo'shilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi hududining boshqa dehqonchilik vohalariga qaraganda Farg'ona vodiysi o'tmishda ham, hozir ham anchagina tabiiy afzalliklarga ega bo'lib, uning maydoni 22.2ming kv.kmga tengdir. O'zbekiston respublikasi tarkibiga kirgan qismi 17ming.kv.kmni tashkil etadi. Qolgan 5.2ming kv.km hudud Qirg'iziston va Tojikiston Respublikalari tarkibiga kirib, uning 27 foiz hududi adirli yerlardir. Farg'ona vodiysi g'arbdan sharqqa uzuniga 370kmgacha, shimoldan janubga eniga 80kmdan – 120 kmgacha cho'zilgan. Iqlimi mo'tadil, oqin suvining seroblighi, tarkibi jihatidan eng yaxshi serhosil tuproqning mavjudligi juda qadimdan boshlab vodiya sug'orma dehqonchilik xo'jaligining muttasil rivojlanishini ta'minlagan. Yuqoridagi jihatlariga asoslanib olimlar vodiyni "Baxtli Farg'ona", "Turkiston injusi" deb ham yozganlar.

Farg'ona vodiysi jug'rofiy jihatdan juda qulay yerda joylashgan bo'lib, qadimdan yeri unumdor, suv manbaalari ko'p, iqlimi mo'tadildir. Shu jihatdan bo'lsa kerak arxeologik manbaalarga ko'ra bu yerda 4000 yildan ortiq vaqt mobaynida ko'hna dehqonchilik madaniyati mavjud bo'lgani isbotlangan, bundan tashqari vodiyni tog' va tog'oldi joylarida qadimdan chorvachilik rivojlangan, bu narsa hozirgi kunlarga davom etib kelmoqda. Ya'ni qadimdan dehqonlar bilan chorvador-ko'chmanchilar bir-birlari bilan uzviy aloqada bo'lganlar, o'zaro Tovar ayirboshlash ancha rivojlangan. Ular o'z navbatida bir-birlarini moddiy madaniyatlarini to'ldirganlar. Bu aloqalarning izlari arxeologik yodgorliklarni tekshirish mobaynida yaqqol ko'rinadi.

Farg'ona qadim tarixini neolit davridan keyingi davrga oid yodgorliklar umuman topilgani yo'q. Masalan, eneolit, ilk bronza davri muammolari vodiya arxeologiyasidagi "oq dog'lar" dir. Bundan kelib chiqib Farg'onada shu davrda hayot to'xtagan-mi? degan savol qo'yilmasligi kerak. Chunki o'sha neolit davridan keyingi vaqtga taalluqli, kam bo'lsada topilmalar Farg'onani u yer bu yerida tasodifan topilgan. Bular qatoriga Namangan viloyatidan 1894-yili topilgan xok xazinasi,

1924-yili topilgan Aflotun xazinasi , Farg'ona viloyati So'x qishlog'idan aniqlangan toshdan qilingan ilonlar asosida haykali yasalgan idish kiradi.

O'lkamiz tarixidagi eng qadimiy va buyuk davlatlardan bo'lgan Farg'ona viloyati bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining go'zal viloyatlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa hozirda ushbu viloyatda ko'plab obodonchilik ishlari amalga oshirilmoqda. Xususan Qo'qon shahridagi Hudoyorxon o'rdasi qayta tiklandi, Farg'ona milliy bog'i barpo etildi. Umuman, Bobur qadami tekkan tarixiy joylar va hatto qishloqlar ham obodonchilik ishlaridan chetda qolmadi. Zero, tarixiy yodgorliklarga, ulug' Boburimiz tilga olgan joylarga bo'lgan munosabatimiz ham hayotimizda ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarga monand bo'lmog'i zarur.

Adabiyotlar:

1. Aziz Qayumov: "Zahiriddin Muhammad Bobur"4-bet. -T.: "FAN"n-2008y
2. Sayfiddin Jalilov: "Bobur haqida o'ylar" 7-8bet-T.: "ShARQ"n – 2006 y
3. Sayfiddin Jalilov: "Bobur haqida o'ylar" 12-bet-T.: "ShARQ"n – 2006 y
4. Sayfiddin Jalilov: "Bobur haqida o'ylar" 13-bet-T.: "ShARQ"n – 2006 y
5. "Boburnoma" 29-bet. T.: "O`QITUVCHI" n-2008y
6. Sayfiddin Jalilov: "Bobur haqida o'ylar" 8-bet-T.: "ShARQ"n – 2006 y
7. B.A.Mamatboyev, R.T.Shamsuddinov, A.Mamajonov: "Buyuk ipak yo`lidagi Farg`ona shaharlari"-Andijon.: "MEROS"n-1994y
8. "Boburnoma" 29-bet. T.: "O`QITUVCHI" n-2008y
9. B.A.Mamatboyev, R.T.Shamsuddinov, A.Mamajonov: "Buyuk ipak yo`lidagi Farg`ona shaharlari". 9-bet. Andijon.: "MEROS"n-1994y
10. Vatanimiz o`tmishidan-Andijon.: 136-bet. "MEROS"n-2007y